

DOI 10.51558/2490-3647.2024.9.1.241

UDK 371.3:1
004:371.3

Primljeno: 27. 10. 2024.

Pregledni rad
Review paper

Aleksandra Golubović

NEKE IDEJE ZA UNAPREĐENJE NASTAVE FILOZOFIJE U DIGITALNOM OKRUŽENJU – PRILOZI IZ HRVATSKOG SUVREMENOG SREDNJOŠKOLSKOG ODGOJNO-OBRAZOVNOG SUSTAVA¹

U radu ćemo izložiti neke ideje za unapređenje nastave filozofije u srednjim školama, odnosno gimnazijama. Ideje se u prvom redu tiču unapređenja čitanja, posebice kritičkog i kreativnog čitanja filozofskih tekstova u nastavi filozofije jer su nam tekstovi, odnosno rad na tekstu – kada je riječ o poučavanju filozofije – jedan od ključnih alata. Osim toga izložit ćemo i nekoliko prijedloga, tj. mogućnosti obrade studije slučaja u digitalnom okruženju, primjerice u nastavi filozofije, preciznije u domeni etike, koja u *novom* kurikulumu filozofije u Hrvatskoj, pored metafizike i epistemologije, predstavlja jednu od tri ključne domene koje se svake nastavne godine obvezno obrađuju. Osobito nam je važno da se nastava filozofije izvodi interaktivno, što drugim riječima znači kroz rasprave i dijalog s učenicima pa ćemo i taj element u radu dostatno vrednovati.

Ključne riječi: čitanje filozofskih tekstova; kritičko mišljenje; analiza slučaja; digitalno okruženje

1. Rad je dio projekta *Kritičko mišljenje i društvo: obrazovanje, znanost, politika i religija* voditeljice prof. dr. sc. Majde Trobok (uniri-human-18-254).

UVOD

Glavni cilj odgojno-obrazovnog sustava, tj. svakog školskog sustava ma gdje se on provodio, je optimalno osposobljavanje učenika/ca za svakodnevni život. To bi po bliže opisujući značilo: pomoći im da postanu samostalni, samosvjesni, autentični i odgovorni pojedinci koji će svoje sposobnosti, vještine i kompetencije koristiti na vlastitu i tuđu dobrobit. Drugim riječima, učenike (i studente, jer se to odnosi i na njih) potrebno je uz podršku kroz usavršavanje njihovih intelektualnih vještina osposobiti i za moralno i odgojno djelovanje, što znači usmjeriti ih ka izgradnji cjelovite osobnosti (i samoodgoju). Najčešće se sve navedeno odvija u odgojno-obrazovnim institucijama, odnosno u školama kao mjestima koja su ciljano fokusirana na odgoj i obrazovanje. Ipak, dodatno valja imati na umu razliku koja postoji između tzv. tradicionalnog i suvremenog pristupa obrazovanju (koje naravno uključuje i odgoj). Prvo je više oslonjeno na nastavnika i znanje koje on posjeduje, a drugo (suvremeni pristup) više na učenika i njegovo pro-aktivno sudjelovanje u nastavi. U prvom je u središtu nastavnik, a u drugom učenik (ponovno moramo napomenuti da ova podjela ima svojih manjkavosti, i pogrešno je tvrditi da se u prvom slučaju nastava oslanja isključivo na nastavnika, a u drugom ponajviše na učenike, no za potrebe ovog rada nije nužno ulaziti dublje u detalje). Podjela kao takva postoji i čini se da je u nekoj mjeri zaživjela u doba pandemije 2020. godine kada smo opet imali situaciju da nastava mora ponajviše ovisiti o nastavniku (i njegovom znanju).

Naime, zatečeni dolaskom pandemije Covid-19, poznate i kao pandemija koronavirusa, i *lockdownom* koji je nakon toga uslijedio – imamo saznanja o tome da su se mnogi nastavnici (kao i učenici i studenti) našli u neočekivanoj situaciji i okolnostima iz kojih nisu uvijek znali pronaći izlaz. Njihov dotadašnji način rada u školama (i na fakultetima) je naprasno prekinut i preko noći su se morali prilagoditi nastavi koja se isključivo odvija *online*. To je mnogima izazvalo velike poteškoće i nesnalaženja, a mnogima predstavljalo izazov s kojim su se morali uhvatiti u koštac. Dakle, u vrijeme pandemije je sve zadatke škole (i fakulteta) trebalo *preseliti* u *online* okruženje, a pitanje je bilo kako, a da pri tom temeljna misija škole (i fakulteta) ne bude ugrožena.

Drugim riječima, nastavnici su se suočili s problemom da u *online* okruženju trebaju ostvariti zadane ciljeve i ishode konkretnog programa, što uključuje i pouke u mnogim korisnim znanjima i vještinama od kojih u suvremeno doba valja osobito izdvojiti vještinu kritičkog mišljenja. O kritičkom se mišljenju, barem u Hrvatskoj, već duguje period intenzivno govori, osobito kada je riječ o školi i o pojedinim predmetima

u kojima bi se učenike trebalo (po)učiti da misle kritički, što drugim riječima znači, da ne uzimaju ono što čuju, pročitaju ili pronađu na raznim portalima i internetskim platformama *zdravo za gotovo*, da ne dozvole da padnu pod utjecaj različitih oblika manipulacije, da odbace vlastite predrasude, stereotipe, krive stavove i uvjerenja itd. I ne samo to, nego da ih škola osposobi za prepoznavanje sumnjivih, neutemeljenih, neprovjerenih tvrdnji, da ih uvježba valjanom preispitivanju, pronalaženju pouzdanih izvora informacija/znanja, traženju argumenata i protuargumenata za tvrdnje koje žele/trebaju zastupati, traženju najprimjerenijih rješenja za probleme s kojima se suočavaju, nalaženju opravdanja, tj. dobrih razloga za svoja uvjerenja i sl. Jednostavnim riječima, da ono što uče u školi bude usko povezano s onim što će im koristiti u njihovim stvarnim životima. To, s jedne strane znači da treba raditi na oblikovanju njihovih intelektualnih vrlina, a s druge na načinu na koji dolaze do istine i znanja, ponovno napominjući da je sve to u novonastalim okolnostima širenja pandemije u 2020. godini trebalo raditi u *online* okruženju. Jedne sposobnosti tiču se rada na učeničkoj osobnosti, što je zadaća koja bi spadala u odgojnu domenu, a druge se tiču metoda dolaska do (sigurnog, pouzdanog) znanja koje je potrebno uvježba(va)ti. Prelazak na *online* nastavu pokazao je u kojoj mjeri je nastava u školi i na fakultetima – kontakti koji se u tom obliku ostvaruju, komunikacija koja se odvija između učenika, kao i između učenika i nastavnika, odnosi koji se pri tom uspostavljaju i razvijaju – nezamjenjiva i koliko utječe na sveopću motiviranost učenika i studenata za rad, kao i na njihovo mentalno i psihičko stanje/zdravlje.

KRITIČKO MIŠLJENJE I ANALIZA TEKSTA U *ONLINE* OKRUŽENJU

Poučeni novonastalom situacijom u ovom radu ćemo izložiti nekoliko mogućnosti pomoću kojih se u *online* okruženju možemo bolje snaći kada su u pitanju spomenuti izazovi (izostanak socijalne komponente, izoliranost, pogoršanje u mentalnom i psihičkom stanju učenika i studenata itd.). Kritičko mišljenje spada u jednu od temeljnih kompetencija budućnosti, odnosno onih kompetencija koje se traže za poslove budućnosti i upravo iz tog razloga postoji inicijativa da se već u osnovnu školu u Hrvatskoj uvede predmet kritičko mišljenje, u kojem bi se učenike/ce od najranije dobi poučavalo kritičkom i kreativnom promišljanju, i to ponajviše kroz rad na tekstovima u kombinaciji sa dijalogom, odnosno različitim vrstama razgovora.² Usavršavati i

2. U Hrvatskoj je u eksperimentalnoj fazi provedbe (u odabranim školama) novi predmet pod nazivom Svijet i ja (riječ je o predmetu koji je poznatiji pod imenom kritičko mišljenje, za učenike od petog do osmog razreda

uvježbavati kompetenciju kritičkog mišljenja moguće je i putem nastave koja se odvija *online* i to na više-manje istoj razini kvalitete kao i u školi. No, prije nego što uđemo detaljnije u temu treba objasniti što podrazumijevamo pod kritičkim mišljenjem i koje su njegove glavne komponente. Tim su se pojmom i njegovom definicijom bavili mnogi svjetski³ i domaći stručnjaci, a mi ćemo se u ovom radu osvrnuti na dvoje autora iz Hrvatske. To su Iva Buchberger i Bruno Ćurko. Buchberger (2012: 13) kritičko mišljenje definira kao: „složeni proces i rezultat (i) analize i vrednovanja tvrdnji, (ii) pronalaženja opravdanja za tvrdnju, (iii) usporedbe s drugim i/ili suprotnim tvrdnjama i generiranje prigovora tvrdnjama te konačno (iv) zauzimanje stava“. Prvi priručnik o kritičkom mišljenju autorica je objavila 2012. godine, 2023. je objavljen i njezin drugi priručnik o istoj temi. Riječ je o priručniku pod naslovom *Kritičko mišljenje: Peace, Love & Rock and Roll. Priručnik za edukatore*, u kojem će mnoge zainteresirane strane pronaći izvrsne primjere za uvježbavanje kritičkog mišljenja, i to osobito kroz detaljnu analizu tekstova (vidi Buchberger 2023).⁴ Drugi, za nas važan autor, je filozof Bruno Ćurko, iz razloga što je svojim dosadašnjim radom cjelovito obuhvatio i analizirao mogućnosti uvježbavanja kritičkog mišljenja od najranije dobi pa do završetka srednjoškolskog obrazovanja. Kao sveučilišni nastavnik i svoje studente poučava o tome kako implementirati kritičko mišljenje u školski sustav. A sve je započelo njegovim radom u udruzi „Mala filozofija“ iz Zadra, gdje kroz različite radionice djecu godinama poučava kritičkom mišljenju. No, za nas je osobito važan njegov doprinos proučavanju i poticanju kritičkog mišljenja kod srednjoškolaca i to kroz nastavu filozofije, logike i etike. To je tema kojom se Ćurko uspješno bavi već dugi niz godina, a i doktorirao je na njoj. Naime, 2017. godine Ćurko je objavio knjigu istovjetnu naslovu teme svoje doktorske disertacije – *Kritičko mišljenje u nastavi filozofije, logike i etike* (2017). Po njemu je jedan od temeljnih ciljeva nastave filozofije naučiti učenike/ce da misle kritički, tj. da svoja mišljenja oblikuju u skladu s bitnim obilježjima kritičkog mišljenja. A to je poželjno učiniti kombinirajući analizu teksta s dijalogom, odnosno s nekom od vrsta razgovora koji će nastavnik voditi s učenicima u razredu ili u *online* okruženju.⁵ U svaku nastavnu jedinicu naime dobro je uklopiti različite aktivnosti i sve učenike/ce poticati na sudjelovanje. Primjerice, ukoliko u nastavi filozofije želimo započeti s obradom domene

osnovne škole). Voditelj tima za izradu kurikuluma bio je Bruno Ćurko, a udžbenike za sva četiri razreda koji su objavljeni u 2023. godini napisale su autorice Iva Buchberger, Katarina Gamberger i Ines Skelac.

3. Usp. <https://plato.stanford.edu/entries/critical-thinking/> (pristupljeno 10. 10. 2020.)
4. Iva Buchberger dozvolila nam je da proučimo njezin novi priručnik prije same objave i na tome joj se najtoplije zahvaljujemo. Vjerujemo da će mnogim edukatorima biti od velike pomoći.
5. Više o različitim vrstama razgovora vidi u Jurić (1979). Vidi također Golubović i Angelovski (2017).

etike (dakle, treće, u hrvatskom kurikulumu, obvezne domene u filozofiji) poželjno je započeti obradu teme upravo – razgovorom. Za uvodni sat mogli bismo najprije kroz oluju ideja (usp. Jurić 1979) propitati učenike o tome što je moral, a što etika (nakon čega će se učenicima dati tekst). Na ploči bismo tako na lijevoj strani mogli napisati pojam moral, a na desnoj pojam etika i zatim u stupce bilježiti ideje koje učenici povezuju s tim konceptima. Nakon bilježenja svih izrečenih ideja (u stupce) učenike možemo pitati da nam kažu misle li da je ovdje riječ o dva istovjetna ili dva različita pojma. To znači da se na oluju ideja nastavnik može nadovezati razvojnim razgovorom (Ibidem) u kojem najprije učenike pita, zatim sluša i nadopunjuje njihove odgovore. Mogli bismo ih uvodno još priupitati tko je i zbog čega, prema njihovom mišljenju, moralna osoba, koje karakteristike takva osoba posjeduje i zašto. Dodatno je moguće i prikazati im kraći edukativni video u kojem će primjerice biti prikazani postupci moralne i nemoralne osobe (nakon čega će učenici prosuđivati o karakteristikama moralnosti). Slično možemo učiniti opisujući neki postupak, najprije moralne, a potom nemoralne osobe, i razgovarajući o tome koji su bitni elementi za prosudbu moralnosti.

Nakon toga dajemo im da pročitaju izvorni tekst Petera Singera koji se nalazi u udžbeniku filozofije Jurić i Stupalo (2021: 257):

„Problem je što većina ljudi ima vrlo nejasnu ideju o tome što znači živjeti etično. Oni shvaćaju etiku kao sistem pravila koja nam zabranjuju da radimo određene stvari, umjesto kao osnovu za razmišljanje o tome kako trebamo živjeti. Uglavnom žive prema vlastitim interesima, ne zato što su rođeni sebični, već zato što se alternative čine neugodnima, sramotnima ili jednostavno besmislenima. Oni ne mogu vidjeti nikakav način postizanja utjecaja na svijet, a čak i ako mogu, zašto bi se zamarali time? Odlučiti živjeti etično istovremeno je dalekosežnije i moćnije od političkog opredjeljenja tradicionalne vrste. Živjeti život ispunjen razmatranjem vlastite etičnosti nije stvar strogog poštivanja skupa pravila koja određuju što biste trebali, a što ne biste trebali činiti. Živjeti etično znači na određeni način razmatrati o tome kako živite i pokušati postupati u skladu sa zaključcima toga razmatranja (...).“

Ovaj su ulomak autori udžbenika preuzeli iz djela Petera Singera *How are We to Live: Ethics in an Age of Self-Interest* iz 1995.

Nakon pročitaneog teksta pitamo ih jesu li o etici imali slična razmišljanja, poklapa li se njihovo mišljenje, razmišljanje o tome što je etika s onim što su pročitali u tekstu. Vjerojatno će biti učenika/ca koji/e će reći da se poklapa i onih koji će reći da su etiku percipirali drugačije. Nastavnik bi ih dalje trebao usmjeravati na slobodno izražavanje o temi razgovora, tj. na dijalog u kojem će razmijeniti mišljenja baš svi su-

dionici (u *online* okruženju potrebno ih je sve, jednog po jednog prozivati, odnosno dati im riječ). Na taj način će se postići međusobno slušanje, uspoređivanje različitih stajališta, otvorenost za različiti pristup temi kao i za argumente koji su suprotni njihovom osobnom mišljenju, razumijevanje ključnih aspekata etike te ukazivanje na to da je etika u prvom redu razmatranje o tome kako živimo, valoriziranje različitih načina života i postupanje u skladu sa zaključcima koji se donesu (Golubović i Kopačić 2022). Kod etike je naime više istaknuto ono što mi mislimo i činimo, a ne ono što nam se pokušava nametnuti ili mislimo da nam se pokušava nametnuti izvana, i to najčešće u vidu dopuštenog i zabranjenog. Jer cilj je ovakve razmjene mišljenja (koja slijedi nakon pročitane teksta) reflektirati „o onome što nam se nadaje, kritičko procesuiranje u kojem se propituju samorazumljivosti, predrasude i stereotipovi, odbacuju nelogičnosti i neutemeljenosti, te se pokušava doći, koliko je to moguće, do kvalitetne prosudbe, konzistentnosti i valjanosti“ (Ćurko 2017: 13) – što nije ništa drugo nego kritičko mišljenje. A samim „učanjem za kritičko mišljenje – odnosno njegovanjem i razvijanjem kritičkog mišljenja – poboljšavaju se razumijevanje, komunikacija, logičko zaključivanje, vještine interpretiranja i slušanja drugih, ali i sumnja u sve ono što nije kvalitetno utemeljeno ili obrazloženo“ (Ćurko 2017: 13). Drugim riječima, razmjenom mišljenja otvara se mogućnost za razvoj – kritičkog, logičkog, reflektivnog, te skrbnog i kreativnog mišljenja (Škerbić 2022), a sve su to komponente izuzetno bitne za cjeloviti razvoj osobe.

Ono što filozofija propituje nerijetko su teme, kao što vidimo, usko povezane s našim životima, s onim što nam se događa, situacijama u kojima se nađemo ili bi se mogli naći i sl. Zapravo u filozofiji se najčešće želi pokazati da je problematično baš ono što na prvi pogled ne izgleda nimalo problematično, što se podrazumijeva ili u što se vjeruje bez percipiranja potrebe njegova preispitivanja, ono o čemu ne razmišljamo da može biti drugačije, ili ono što u nama izaziva divljenje, čuđenje, sumnju, nemir, tjeskobu, nevjericu itd. (Marinković 2008)⁶. „Sumnja, zbunjenost ili neizvjesnost uistinu jesu poticaji za dublje promišljanje o određenom uvjerenju, stavu ili događaju. To je prvi impuls u refleksiji mišljenja koji nakon toga potiče na daljnje istraživanje koje za cilj ima ili negaciju ili potvrdu našeg vjerovanja“ (Ćurko 2017: 67). Prvi filozof iz doba antike za kojeg možemo tvrditi da je na bazičnoj razini započeo s uvježbavanjem kritičkog mišljenja kod svojih sugovornika bio je Sokrat (Sadžakov 2022). On je uz pomoć tzv. majeutičke metode „pokušavao zbuniti svoje sugovornike, dovesti ih na ‘nesiguran teren’ i tu zbunjenost iskoristiti kako bi sugo-

6. Sam početak nastave filozofije nerijetko započinje (što je i preporuka od strane metodičara) nekim od postupaka uvođenja u filozofsko mišljenje.

vornici posumnjali u dotad neprikosnovene stavove“ (Ćurko 2017: 67). A zašto je to uopće bitno? Zato što ćemo u suprotnom imati učenike koji će se oslanjati na neznanje umjesto znanja, vjerovati u nešto što je neutemeljeno ili za što se ne mogu pronaći čvrsti temelji/dokazi, učenike koji prihvaćaju ono što je neprovjereno ili što nisu sami provjerili itd.

„Ukoliko neko vjerovanje ili mišljenje prihvatimo kao takvo, a ono kod nas ne izazove neki oblik sumnje, te ga kritički ne preispitamo, prihvatili smo nešto što sami nismo proanalizirali, prihvatili smo jedan oblik dogme. Međutim, ako smo neko vjerovanje ili mišljenje preispitali te ga argumentirano opravdali, možemo reći da imamo refleksivno (ili kritički) obrađeno, procesuirano vjerovanje ili mišljenje, koje možemo braniti od nadolazećih kritika.“ (Ćurko 2017: 67-68)

Iz drugog dijela citata vidimo koliko je važno ne uzimati stvari *zdravo za gotovo* i što uopće znači kritički misliti. U tom smislu jedan od suvremenika kritičkog mišljenja na svjetskoj razini John Dewey, koji je promovirao tzv. refleksivno mišljenje (za koje se danas uvriježio naziv – kritičko mišljenje), ističe da „... uvježbati učenike za kvalitetno mišljenje nije samo jedan od ciljeva obrazovanja, već je to primarni zadatak obrazovanja“ (Ćurko 2017: 71). Sve do sada predloženo predstavlja preduvjete za učinkovit rad na tekstu (Dewey 1966).⁷

POVEZNICA IZMEĐU RADA NA TEKSTU I DIJALOGA (RAZLIČITIH VRSTA RAZGOVORA) U NASTAVI FILOZOFIJE

Nastava iz predmeta Filozofija u svijetu se najčešće strukturira na tri načina: (i) tematski (poznatiji kao povijesni), (ii) problemski i (iii) kroz raspravu (koja u novije doba sve više prevladava). Kod nas u Hrvatskoj kao treća opcija do nedavno je službeno bila zastupljena kombinacija prvih dvaju načina (Ćurko 2017). Ćurko, a prije njega poznati hrvatski metodičar Josip Marinković, smatra, a mi se po tom pitanju u potpunosti s njime slažemo, da bi u suvremenoj nastavi i u Hrvatskoj, trebao prevladavati pristup koji se temelji na dijalogu (Marinković 2008) i raspravi, „jer ukoliko se sam nastavnik koncentrira i na poticanje kvalitetne rasprave o svim važnijim problemima koji postoje u nastavnim jedinicama, onda će i uvježbavanje kritičkog mi-

7. John Dewey dao je veliki doprinos unapređenju odgoja i obrazovanja, ne samo u Americi nego i širom svijeta. Više o tome vidi u Djui [Dewey] (1966) [1970]. U glavnom svom djelu iz ovog područja *Vaspitanje i demokratija* [*Odgoj i demokratija*] Dewey izlaže temeljnu viziju školstva, koja sadrži i važnu komponentu vezanu za odgoj. Vidjeti također Dewey (1952), djelo u kojem se bavi ključnim utjecajem iskustva na odgoj. U ovom djelu naime ističe važnost iskustva, koje je ljudima jedan od temeljnih izvora znanja.

šljenja biti zastupljenije“ (Ćurko 2017: 83). Rasprava je u nastavi iznimno važna (Jurić 1979), no ukoliko se osim teme o kojoj se raspravlja (citata koji može potaknuti na raspravu ili pak kraćeg ili dužeg ulomka iz izvornog teksta, ili prezentirane dvojbe) sama rasprava dalje ne nadogradi *ozbiljnim* filozofskim sadržajem (Raunić 2023), onda se kod učenika razvijaju samo njihova vlastita razmišljanja, a izostaje važan dio koji se odnosi na stjecanje znanja (Ćurko 2017). Na primjeru uvodnog sata iz filozofije (iz domene etike) to bi značilo da nije dovoljno samo voditi raspravu jer učenici će dati mnoge primjere (međusobno nekompatibilne, razloge *za* kao i razloge *protiv* neke teze/teorije/argumenta) za poimanje morala i moralnog, etike i etičkog, no ako se nastavnik ne nadoveže na učenička razmišljanja znanjem proizvest će zbunjenost i učenici neće znati što je zapravo moral, što etika i u kakvom su oni međusobnom odnosu. Neće o tim stvarnostima imati znanje, što nije dobro. Jer učenicima je bitno pokazati da se njihove intuicije o moralu i etici mogu uvelike razlikovati od kritičkog i kreativnog mišljenja, odnosno od znanja, što ćemo malo kasnije pokazati i na primjeru analize slučaja u filozofiji (ponovno iz domene etike). Osim postupnog stjecanja znanja posredstvom uvježbavanja kritičkog mišljenja i nadopune koja dolazi od strane nastavnika, u nastavi je iznimno bitna i dobra komunikacija. Ta je komunikacija u velikoj mjeri moguća i izvediva i u *online* okruženju. Različiti mogu biti načini na koje se kroz komunikaciju⁸ među svima uključenima analiza teksta u nastavi dodatno može obogatiti i nadograditi.

Komunikacija je u nastavi filozofije, ali i ostalih predmeta humanističke provenijencije, osobito važna, i po Raulu Rauniću (2023) predstavlja samo središte nastavnog procesa. Ključna je s obzirom na činjenicu da filozofija i jest „posebna vrsta komunikacije koja smjera njegovanju i razvijanju struktura mišljenja, razumijevanja, prosuđivanja i samosvijesti“ (Raunić 2023: 49). Važna i zbog toga što otvara prostor „zajedničkim istraživačkim nastojanjima te postupnom, iskustvenom i usmjeravanom dolaženju do obrazloženih samospoznaja i spoznaja o svijetu“ (Ibidem, 50). Uz to će u razrednom okruženju (kao i u okolnostima kada se nastava odvija *online*) međusobna otvorenost, povjerenje i uvažavanje među sudionicima dodatno osigurati kvalitetnu obradu teme. Pri tom dobra komunikacija mora uključiti kako onu između nastavnika i učenika, tako i onu učenika međusobno. Ukoliko nema dobre međusobne komunikacije ono što se obrađuje neće se obraditi u potpunosti (tema se neće iscrpiti do kraja, što zbog nepovjerenja, manjka uvažavanja, nedostatka interesa za zajedničko sagledavanje teme, izostanka potrebne emotivne komponente i sl.), a onda se kasnije mogu pojaviti i problemi s implementacijom. U razredu je iznimno bitno imati pozi-

8. Više o mogućnostima komunikacijskih procesa u nastavi i učenju vidjeti u Lavrnja (1998).

tivno ozračje pod kojim podrazumijevamo demokratsku klimu u kojoj se slobodno razmjenjuju ideje, razmišljanja, stavovi i uvjerenja. A sve je to moguće uz pomoć dijaloga, odnosno onoga što nam je u filozofiji poznatije pod imenom *sokratovski* dijalog.⁹ Jedan od već ranije spomenutih *utemeljitelja* kritičkog mišljenja iz doba antike je zasigurno Sokrat koji je svoje sugovornike kontinuirano izazivao na promišljanje. Ukazivao im je na važnost načina kako se dolazi do informacija i znanja, truda koji je potrebno u tu svrhu uložiti, vrlina koje će govornik pri tom izgrađivati itd. (Sadžakov 2022). Nastavnik sa svoje strane treba učiniti sve, stvoriti dobru klimu u razredu (kao i u *online* okruženju). Potrebno je da što je moguće češće održava interaktivnu nastavu¹⁰. (na satu uživo, a možda još i više kada je u pitanju online nastava), da razumije svoje učenike (jer razumijevanje je ključno za učenje, a i poučavanje), da ih sluša, aktivno sluša, razmjenjuje s njima mišljenja, uvažava njihove stavove i uvjerenja i poštuje ih kao osobe: „... osamdeset posto učinkovitosti nastave – uspjeh učenika u nastavi – primarno se definira kvalitetom odnosa između nastavnika i učenika. Preduvjet za uspješnu nastavu u najboljem smislu riječi je dobar, povjerljiv odnos između nastavnika i učenika“ (Juul 2013: 13).¹¹ Ovaj zaključak izveden je na temelju dugogodišnjeg istraživanja odnosa učenika s nastavnicima. Također je bitno da ih nastavnik upućuje na pravilno, ispravno logičko promišljanje, da održava zanimljivu nastavu, uz stalno aktivno sudjelovanje svih uključenih strana uvodi učenike u nove sadržaje oslanjajući se na njihovo predznanje. Zatim da ih kroz različite aktivnosti vodi kroz središnji dio sata, tzv. razradu novog sadržaja i da ih na koncu kroz završni dio sata usmjerava na sintezu, zaključak ili na ponavljanje obrađenog gradiva (usp. Golubović i Angelovski 2017). Psiholozi konstantno provode istraživanja, od kojih su nam najinteresantnija ona vezana uz obrazovanje, odnosno uz različite aspekte odgoja i obrazovanja. Tako su nam primjerice pomogli da uvidimo kako fokus na znanju neće donijeti očekivane ishode jer bi naglasak trebalo staviti na učenike kojima se treba pristupati sveobuhvatno (pružiti podršku koja obuhvaća sve bitne aspekte čovjeka: intelekt, moralnost, emocije itd.). Naime, suvremena škola treba posvećivati sve veću pažnju brizi za učenike, za njihove emocije, izgradnju dobrih odnosa, poticanju njihovih, kako intelektualnih tako i emocionalnih kvaliteta itd. U tom smjeru

9. O sveukupnom doprinosu Sokrata kako unapređenju školskog sustava tako i metodi dolaska do znanja više vidjeti u Brun (2007).

10. Ovdje ulazimo u domenu odgoja koja nije u fokusu ovog rada, ali preporučujemo literaturu kojom se odgojna domena može produbiti. Vidjeti više u Frankena (1965).

11. Ovaj je citat preuzet iz predgovora koji je napisao Mathias Voelchert.

djeluje i suvremena psihologica i filozofkinja Nel Noddings¹², koja u svom radu promovira tzv. etiku skrbi, koju najjednostavnije rečeno možemo opisati kao posvećenost svim onim aspektima koji se tiču brige za osobnost učenika (za ono kako se učenik osjeća kada razgovara o određenoj temi, kada treba izraziti ili pokazati suosjećanje i sl.).¹³

OSVRT NA NASTAVU FILOZOFIJE U DOBA PANDEMIJE

Prije nego što nastavimo s obradom naše teme potrebno je dati nekoliko napomena koje se tiču hrvatskog školstva, dakle njegove specifičnosti u odnosu na programe humanističkih predmeta zemalja u okruženju, a u kojem je posljednjih godina došlo do izrade, a onda i uvođenja novih kurikuluma u srednjoškolsko obrazovanje (ovdje se osvrćemo na one povezane s nastavom filozofije, logike i etike, odnosno u ovom radu izlažemo primjere vezane uz nastavu filozofije u gimnazijama). Kurikulumi su plod obrazovne reforme u Hrvatskoj koja je poznata pod nazivom škole za život (ukratko: ideja je da se za razliku od *starih* kurikuluma u novom kurikulumu pojave teme koje su više povezane sa životom, učenikovom svakodnevicom, tj. onim temama i problemima s kojima se kroz život pojedinac i društvo ponajviše susreću (Subotić i Golubović 2022), što znači da su izostavljene suvišne teme, nepotrebno produblji- vanje onih nastavnih jedinica i tematika koje nisu usko vezane uz uobičajene izazove društva/svijeta u kojem živimo itd.).¹⁴ U nastavi humanističkih predmeta, posebice filozofije, logike i etike, došlo je do zaista značajnih i po našem sudu uvelike pozitivnih promjena koje se tiču novog načina poučavanja filozofije (gdje su u fokus stav- ljeni ishodi učenja, dakle ono što će učenik moći učiniti nakon obrade teme, a ta je promjena možda i najviše uočljiva i dobrodošla), novih sadržaja za koje su onda na- pisani i uvedeni novi udžbenici. Tako u Hrvatskoj trenutno imamo tri službena udžbe- nika Filozofije:

1. Hrvoje Jurić i Katarina Stupalo (profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu i profesorica iz zagrebačke gimnazije, bivša savjetnica za filozofiju na razini države, iz gimnazije Lucijana Vranjanina – oboje su sudjelovali i u izradi ku- rikuluma za predmet Filozofija)

12. Doprinos Nel Noddings odgoju i senzibiliziranju za odgoj se u kratkim crtama može pronaći u Cahn (1997). Više o različitim aspektima povezanim s odgojem i obrazovanjem kod drugih autora vidjeti također u Cahn (1997).

13. Više o autorici Nel Noddings vidi u Cahn (1997).

14. Više o odgoju i obrazovanju u misli Johna Deweyja vidjeti u Subotić i Golubović (2022).

2. Bruno Ćurko i co. (Ines Skelac, Julija Perhat, Marina Novina, Marko Kardum, Sandro Skansi – profesori fakulteta i iz srednje škole)
3. Ivan Čehok (bivši srednjoškolski/sveučilišni profesor).

Jedna od specifičnosti kada je riječ o obrazovanju nastavnika filozofije, logike i etike u Hrvatskoj vezana je uz riječko sveučilište. Naime, Filozofski fakultet u Rijeci, odnosno njihov odsjek za filozofiju razlikuje se od ostalih fakulteta (i filozofskih pristupa) u državi. Riječki odsjek za filozofiju oduvijek njeguje tzv. analitički pristup filozofiji, tj. tematski, problemski pristup, za razliku od ostalih koji su, barem do sada, ponajviše bili okrenuti ka kontinentalnom. A novi kurikulumi odražavaju uvelike upravo tematski, problemski pristup u poučavanju filozofije, što znači da se filozofiju nastoji izlagati u najvećoj mjeri kroz rasprave, diskusije i debate u kojima se obrađuju pitanja, teme, napose problemi i argumenti (Ćurko 2017), i gdje do izražaja dolazi argumentacija (argumenti *za* i *protiv*). Uz to naglasak se stavlja na kritičko i kreativno promišljanje, kao i studije slučaja koje su se i s odgojne strane pokazale izrazito učinkovitima [činjenica je, a to pokazuju mnoga istraživanja koja provode psiholozi i pedagozi, da je kroz studije slučaja (usp. Mušanović, Vasilj i Kovačević 2010) i tzv. neizravni pristup odgoju moguće polučiti najbolje odgojne rezultate, odnosno, odgojni utjecaj].¹⁵ Pored toga valja imati na umu da je u današnjem školstvu iznimnu važnost potrebno dati onim znanjima, kompetencijama i vještinama koje su povezane s poslovima budućnosti kao što su:

- 1) kritičko, logičko i kreativno mišljenje/promišljanje;
- 2) integrativno mišljenje;
- 3) orijentacija na rješavanje problema;
- 4) samoregulacija;
- 5) autonomnost;
- 6) odgovornost;
- 7) otpornost (između ostalog, spremnost na primanje kritika);
- 8) fleksibilnost.

Dakle, ideja je da se gradivo koje se obrađuje u školama (a, isto vrijedi i za online nastavu) što je moguće više poveže s poteškoćama, problemima i izazovima koje učenici susreću i u svakodnevnom životu (Subotić i Golubović 2022). A za uspješnost u njihovom rješavanju važne su gore navedene vještine koje je u velikoj mjeri moguće

15. Riječ je o pristupu Wolterstorffa, značajnog autora iz ovog područja, u Peterson (1986). Više o moralnoj edukaciji vidjeti u Legrand (2001) i Morin (2002).

razvijati, ‘oblikovati’, usavršavati kroz nastavu filozofije, osobito kroz problemski pristup, koji je poželjno provoditi upravo kroz rasprave. Dodatno, u vrijeme pandemije koronavirusa u kojoj se prvu godinu zapravo cjelokupna nastava održavala online i gdje su se nastavnici suočili s neočekivanim izazovima – upravo je ta situacija postala dobra prilika za pružanje podrške učenicima. Ne smijemo pri tom zaboraviti niti važnost izgradnje, razvoja i usavršavanja i tzv. mekih vještina poput:

- 1) komunikacijskih;
- 2) prezentacijskih;
- 3) umijeća rada u timu, itd.

Kada se nastava odvija online, što je u doba pandemije bio slučaj, ali i zbog činjenice da je upravo takva nastava dovela do ozbiljnijih poteškoća (istraživanja koja je za vrijeme pandemije provodio tim psihologa s riječkog Sveučilišta ukazuju na porast straha, anksioznosti, depresije, suicidalnih misli u studenata/studentica, dakle ozbiljnih psiholoških pritisaka i smetnji, što vjerojatno znači još i većeg porasta nabrojanih poteškoća kod učenica i učenika osnovne i srednje škole) i stoga je potrebno naći adekvatan način postupanja (održavanja online nastave u kojoj će se voditi računa o ovim poteškoćama). Drugim riječima, nastavu treba prilagoditi novonastaloj situaciji u smislu da se nastavnici, neovisno o tome rade li u školama ili na fakultetima, posvete učenicima na način da zahvate njihove emocije, moralnost, obrazovanje i odgoj. Jedno bez drugoga ne ide. Psiholozi su tako iz faze u fazu pratili studentsku populaciju (ukupno kroz 4 faze, gdje se situacija iz faze u fazu samo pogoršavala). Zbog toga je na početku nastave (koja se odvija u školi ili online) najvažnije stvoriti dobru atmosferu, dakle, nastavnici su pozvani provoditi nastavu u ulozi *facilitatora* i *moderatora*, tj. onih koji će osmisliti i provoditi interaktivnu nastavu, nastavu u kojoj više od nastavnika aktivno sudjeluju i daju doprinos upravo učenici, a kojima će nastavnici u svim aspektima olakšavati proces učenja. Učenicima trebaju tijekom čitave nastave biti na raspolaganju opcije poput postavljanja pitanja, slobodnog izražavanja misli, mišljenja, stavova i uvjerenja jer je to važno, ne samo zbog uspjeha u učenju, nego i zbog njihovog psihičkog i mentalnog blagostanja.

Kada je o nastavi filozofije riječ, jedna od ključnih stavki je svakako analiza izvornog teksta (rad na tekstu) koju je poželjno uključiti u svaki nastavni sat, tj. u doslovno svako gradivo koje se obrađuje (Golubović i Angelovski 2017). Tekst u nastavi filozofije nam omogućuje bolju razradu teme, pomaže nam da uvidimo što su o temi koju obrađujemo rekli stručnjaci koji se dobro/najbolje razumiju u ono o čemu pišu, i zahvaljujući kojima će i učenici sigurno bolje razumjeti konkretno gradivo. Također

nam pomaže da bolje upoznamo filozofa koji je tekst napisao, zatim da proširimo i produbimo predmetnu tematiku, a nerijetko i da lakše donesemo vlastiti sud o temi (usp. Golubović i Kopajtić 2023). Moguće je da će nam tekst pomoći u iskorijenjivanju predrasuda, izgradnji postojanog/utemeljenog stava ili uvjerenja, opredjeljivanju u opcijama za ili protiv nekog argumenta i sl. Kod rada na tekstu mogu se primijeniti različite tehnike aktivnog čitanja, primjerice kada se učenicima zada da pročitaju određeni filozofski tekst (najčešće ulomak) važno je da oni naprave korisne bilješke kako bi u samoj nastavi mogli adekvatnije tj. aktivnije sudjelovati. Za tu prigodu izvrsna je Insert tehnika (Interactive Notating System for Effective Reading and Thinking) (usp. Benge Kletzien i Cota Bekavac 2005; Golubović i Kopajtić 2023). Prema toj tehnici dobro je da za zadani tekst učenici naprave bilješke kojima će u prvom redu označiti one dijelove koje ne razumiju i oko kojih bi se željeli konzultirati s nastavnikom, zatim one koje bi željeli dodatno produbiti ili koji su im potpuno nepoznati, jer ćemo tako učinkovitije interpretirati tekst koji čitamo, ali i ispravno ga analizirati.

STUDIJA SLUČAJA U NASTAVI FILOZOFIJE

Poučavanje putem problema i/ili studije slučaja u velikoj mjeri se pokazuje efikasnim, a i u online okruženju dozvoljava da se postupno, korak po korak, zajedno s učenicima, prolazi kroz faze određenog problema. U filozofiji se naime pokazala vrlo učinkovitom upravo studija slučaja koja omogućuje učenicima da zajednički analiziraju, secirajući svaki segment do najmanjih detalja (npr. individualno, u paru ili manjoj grupi), nalazeći različite aspekte poteškoća koje pored glavnog problema slučaj može sadržavati, izdvajajući moguća rješenja, zatim analizirajući svako pojedino, vodeći uvijek računa o prednostima i nedostacima i izvlačeći zaključak koji je dobar *putokaz* za djelovanje (napose kada se studija slučaja odnosi na neki etički aspekt) (usp. Golubović i Angelovski 2017; Golubović i Kopajtić 2023). Analiza slučaja može se učenicima ponuditi na početku sata, tako primjerice možemo pred njih *staviti* misaoni eksperiment koji će nam poslužiti za uvođenje u tematiku koju želimo obrađivati (Golubović i Kopajtić 2023). Primjerice, ukoliko želimo obrađivati određeni etički problem dobro je da najprije preispitamo njihovo predznanje i registriramo njihove početne intuicije. Na taj način dobit ćemo uvid u njihova spontana razmišljanja, tj. viđenje slučaja iz njihove perspektive, a to je nastavniku dragocjeno radi osmišljavanja daljnjih koraka. Može se naime bolje orijentirati s obzirom na upoznatost učenika s gradivom, dubinom u koju mora ući kako bi im što bolje približio temu,

utvrđivanjem onoga što može očekivati od učenika, uvidom u poteškoće koje iskazuju, a sve kako bi što bolje prilagodio svoj pristup, osobito kada je riječ o online nastavi.

Evo primjera obrade studije slučaja koji se gotovo jednako kvalitetno može provesti u školi kao i u online okruženju. Zamislimo sljedeći misaoni eksperiment: prolazimo parkom u središtu grada i uočavamo osobu kojoj je pozlilo, koja se srušila u našoj blizini. Osoba je lijepo, pristojno obučena i spontano priskačemo u pomoć. Uostalom, uvijek je dobro/poželjno pomoći osobi kojoj se nešto tako dogodi, i mi bismo očekivali da nam u istoj ili sličnoj situaciji netko pritekne u pomoć. No, hoćemo li to učiniti ili ne ovisi i o dojmu koji je na nas ostavila sama osoba. Mislimo konkretno na njezin vanjski izgled, jer nije isto je li riječ o pristojnoj osobi, ili primjerice alkoholičaru i sl. Naime, slični scenariji koji su snimani u edukativnim dokumentarcima i u kojima se propituju ljudske kvalitete, između ostalih i čovjekova moralnost, pokazuju kako odluka o tome hoće li ljudi priskočiti u pomoć ili ne ovisi, između ostalog i o izgledu unesrećene osobe, odnosno dojmu koji je na nas ostavila. Ako je *dobrog* izgleda, onda se najčešće ljudi zaustavljaju i pokušavaju pomoći, a kada je riječ o nekome tko izgleda kao primjerice beskućnik ili osoba sklona alkoholu onda jednostavno ignoriraju i nastavljaju dalje kao da ništa nisu primijetili. Ovakvi zamišljeni scenariji, odnosno, misaoni eksperimenti izvrsno mogu poslužiti u odgojne svrhe, posebice u etičkom obrazovanju, u smislu da je kroz njih moguće preispitati uočavanje relevantnih činjenica vezanih za slučaj koji se istražuje kao i mogućnosti senzibilizacije (usp. Berčić 2012).

Drugi primjer, tj. studija slučaja potječe iz popularno napisanog djela filozofa Fernanda Savatera *Etika za Amadora*, gdje otac piše sinu o temama koje su važne za njegov moralni rast, razvoj i usavršavanje, drugim riječima, odgoj (vidjeti Savater 1998). Između ostalog u djelu se opisuje slučaj koji je poznat još od Aristotelova doba, a riječ je o problemu koji je povezan s kapetanom broda koji je prevezio vrlo skup teret i, neovisno o tome što je znao da postoji veliki rizik da neće uspjeti doći od točke A do točke B, osobito ako se putem dogodi oluja, on je krenuo na put, doživio veliku oluju pa je na licu mjesta trebao odlučiti što učiniti – hoće li se riješiti skupog tereta, hoće li izbaciti pola tereta, npr. pola posade broda u more, hoće li čuvati isključivo ono materijalno, ili ljude itd. Pokušajte prije nego što dobijete tekst na analizu o ovom slučaju razmišljati iz pozicija svih zainteresiranih strana i donijeti najbolju moguću odluku. Primjer koji se pripisuje Aristotelu je sljedeći:

“Neka lađa prevozi važan teret iz jedne luke u drugu. Usred putovanja iznenadi je strašna oluja. Čini se da jedini način da se lađa i posada spase jest taj da se preko palube u more baci teret, koji je ne samo važan nego i težak. Zapovjednik lađe postavlja si sljedeći problem: “Trebam li izbaciti robu ili izložiti se pogibelji prkoseći nevremenu s teretom u potpalublju, u očekivanju da će se vrijeme popraviti odnosno da će lađa izdržati?””(Savater 1998: 37-38).

Tekst smo razlomili u nekoliko segmenata i s učenicima ga prolazimo postupno (dio po dio). Tako se zaustavljamo na prvom dijelu teksta i pitamo učenike što bi oni učinili na mjestu zapovjednika i zašto (trebaju dati obrazloženje razloga zbog kojih bi donijeli određenu odluku, koju će kasnije pretvoriti u akciju/djelovanje). Jer najbolje je da na početku rasprave o ovoj etičkoj poteškoći¹⁶ vidimo koja su njihova spontana razmišljanja, tj. koji je njihov spontani odgovor na prikazanu poteškoću. Istovremeno ćemo imati priliku doznati imaju li sposobnosti uočiti relevantne informacije. Jer, kao što Berčić (2012: 282) tvrdi: moralno obrazovanje sastoji se primarno u uočavanju relevantnih karakteristika i razvijanju senzibiliteta. Njegovim riječima:

„Moralno obrazovanje ne sastoji se u usvajanju skupa moralnih pravila već u razvijanju senzibiliteta koji nam omogućava uočavanje moralno relevantnih karakteristika. Etika nije deduktivni skup principa te je se ne može tako ni učiti, etiku se uči razmatranjem pojedinih slučajeva i akumuliranjem iskustva, etiku se ne uči memoriranjem principa već izostravanjem sposobnosti procjene.“

Sam slučaj autor (Savater) dalje analizira i obrazlaže na sljedeći način:

“Dakako, ukoliko teret baci u more, onda će to učiniti jer više voli to uraditi negoli suočiti se s pogibelji, no bilo bi nepravilno naprečac reći da ga on želi baciti. Ono što on doista želi jest da stigne u luku s lađom, posadom i robom: to je ono što mu najviše odgovara. Međutim, s obzirom na olujne uvjete, radije spasava život sebi i svojoj posadi negoli sam teret, koliko god on bio dragocjen. Da se barem nije podigla ta prokleta oluja! No on ne može birati oluju, to je nešto što mu je nametnuto, nešto što mu se zbiva, htio on to ili ne htio; naprotiv, ono što on može birati jest način ponašanja kojim će se rukovoditi u pogibelji koja mu prijete. Baciti li teret u more, onda to čini zato jer to želi ... a istovremeno on to i ne želi. Hoće živjeti, spasiti sebe i spasiti ljude koji o njemu zavise, spasiti lađu; ali ne bi želio ostati bez tereta i odgovarajuće zarade, te će se tek vrlo nevoljko lišiti iste. Bez sumnje više bi volio ne naći se u položaju da mora birati između gubitka vlastitih dobara i gubitka života. Međutim, ne preostaje mu drugo te se mora

16. O temeljnim pristupima/teorijama u etici vidjeti više u Frankena (1998), McNaughton (2010) i Strahovnik (2018).

odlučiti: izabrat će ono što više želi, ono za što vjeruje da više odgovara. Mogli bismo reći da je slobodan jer nema mu druge mogućnosti već da slobodno bira u prilikama koje on nije sam sebi izabrao.” (Savater 1998: 37-38).

Prema gornjem opisu vidimo s čime se je sve zapovjednik morao suočiti: s vlastitom odgovornošću (racionalnošću, ili još preciznije razboritošću, odvagivanjem cjelokupne situacije, procjenom obveza odnosno dužnosti koje ima kao zapovjednik i onaj koji brine o cijelom brodu – njegovoj materijalnoj komponenti i ljudstvu, kao i krajnjem rezultatu odnosno posljedicama koje će uslijediti nakon njegove odluke itd.), ciljevima koje želi ispuniti, zadaćama ili obvezama koje treba ispoštovati (u striktno poslovnom smislu), s uvidom u cjelokupan kontekst situacije u kojoj se našao. Treba dobro odvagati elemente koje ima pod kontrolom od onih koje nema pod kontrolom. Usprkos znanjima i smjernicama koje nam mogu pomoći i orijentirati nas o najboljim opcijama/mogućnostima po kojima možemo ili trebamo djelovati (oslanjajući se na naše vrline, karakterne crte intelektualne i moralne, na dužnosti da se obveza, radna obveza mora/treba ispuniti, ili posljedice – što je u konkretnom slučaju najbolja posljedica ili posljedice i zašto?), etika, tj. ljudsko djelovanje na koncu se očituje u našoj slobodi. Ta sloboda je na djelu i kada ne želimo da je tako, ponekad smo jednostavno ‘osuđeni na slobodu’.

Nastavljajući se dalje na slučaj u ovoj analizi problema/poteškoće nastavnik nam može pomoći postavljajući tzv. vođena pitanja kojima ćemo kvalitetnije obuhvatiti, a onda i analizirati sam slučaj koji je pred nama i koji, između ostalog, a možda i najvažnije od svega, i nama samima pokazuje koliko je etika u svakodnevnom životu zahtjevna i da nikada ne znamo kada ćemo se susresti sa sličnom poteškoćom za koju samo mi možemo donijeti konačnu odluku i koja nas obvezuje na djelovanje. Savater (1998: 37-38) cijeli slučaj zaključuje konstatacijom: „Kad god u teškim ili važnim situacijama razmišljamo o onome što ćemo poduzeti, gotovo uvijek se nađemo u položaju sličnom onome u kakvome se našao zapovjednik lađe o kome priča Aristotel”. Ova poučna priča, tj. slučaj, nastavnicima može pomoći da provjere kako učenici razmišljaju, može ih usmjeriti ka dobrom, logičkom, kritičkom i kreativnom mišljenju, ali i ukazati im na činjenicu da je osoba, pojedini učenik taj koji odlučuje kojim će aspektima dati prednost i da je konačna odluka uvijek u njegovim rukama. A dobar nastavnik zna da ne može sve ostati samo na raspravi te da se svako gradivo na koncu treba zaokružiti znanjem (dobro je propitati učenikovo mišljenje, njegove stavove i uvjerenja, ali na kraju sat treba zaključiti pozivajući se na stvarno stanje stvari, tj. na

znanje).¹⁷ Važno je pri tom da učenici postanu svjesni temeljne razlike koja postoji između intuitivnog, drugim riječima, spontanog razmišljanja i kritičkog moralnog rasuđivanja. „Dakle, intuitivna razina je ona razina na kojoj ne promišljamo ‘dublje’ o našim moralnim postupcima, jednostavno ih prihvaćamo, a probleme koji nastaju na toj razini prihvaćamo kao takve, bez nekog posebnog nastojanja da ih razriješimo“ (Ćurko 2017: 143). Učenik tako može imati *dobra* razmišljanja, no ponekad ona idu u potpuno pogrešnom smjeru u odnosu na stvarnu situaciju i stoga je iznimno važno da ih nastavnik nadopunjuje znanjem. Još jednom, ali uz bitnu napomenu: „Intuicija, odnosno intuitivna razina moralnog mišljenja, svoje sadržaje preuzima iz iskustva. Intuitivna razina moralnog mišljenja prestaje biti intuitivna kad prođe kroz proces kritičkog preispitivanja“ (Ćurko 2017: 149). Ovime dolazimo do važnog uvida da sama nastava koja bi u središte postavila raspravu jednostavno nije dovoljna, ključno je temeljito upoznavanje sa sadržajem, jer bez te komponente kritičko mišljenje kao jedan od glavnih *sastojaka* za dolazak do znanja ne bi se provodilo. Nastavnikova zadaća, da budemo do kraja konkretni, kada je o analizi slučaja riječ nije u tome da učenici misle i rade ono što on kaže, savjetuje, propagira, nego je njegova zadaća u tome da im pomogne da sami dođu do ispravnog logičkog zaključka. Dakle njegova je dužnost da ostane neutralan jer i obrazovanje bi trebalo biti neutralno:

„Neutralno etičko obrazovanje jest obrazovanje koje ne nudi gotove obrasce po kojima se mora djelovati, već potiče učenike da sami kritički promišljajući dođu do spoznaje kako bi trebali djelovati, da sami razviju stav o određenom problemu te da uz pomoć vlastitih umnih snaga zauzmu stav o pojedinim etičkim problemima. Ovakvom obrazovanju bi cilj trebao biti razvoj moralne svijesti i odgovornosti.“ (Ćurko 2017: 166-167).

A sada je pitanje kako to postići?

„To je naravno moguće uz suvremene pedagoške metode, pri čemu mislim prvenstveno na nastavu radioničkog tipa u kojoj će se na temelju neke studije slučaja (case study), primjera iz života, priča ili, recimo, filma, razvijati diskusija u kojoj će učenici biti potaknuti na kvalitetnije promišljanje o vlastitim i tuđim moralnim stavovima, da bi krajnji cilj bila kvalitetna etička refleksija.“ (Ibidem).

Naravno, pri tom treba biti svjestan činjenice da „neke osobe više negoli ostali već odmalena imaju istančaniji etički ‘sluh’ kao i spontano moralan ‘dobar ukus’, no taj ‘sluh’ i taj ‘dobar ukus’ mogu se potvrditi i razvijati praksom (jednako kao i glaz-

17. Za detaljnije upoznavanje s temom preporučamo recentne članke dvojice autora u kojima se promišlja o stanju u školstvu, tj. o tome kakvo obrazovanje nam je potrebno. Vidjeti Radić (2021) i Vranešević (2021)..

beni sluh odnosno estetski dobar ukus)“ (Savater 1998: 96). A upravo zato i služe nastavnici – da taj naš istančani etički sluh bolje *izbruse* kroz različite metode, oblike rada i tehnike.

UMJESTO ZAKLJUČKA – O IZAZOVIMA I PERSPEKTIVAMA NASTAVE FILOZOFIJE U ONLINE OKRUŽENJU

U ovom radu cilj nam je bio pokazati kako je *najbolje* provoditi nastavu filozofije u online okruženju, a gdje se praktičnom može pokazati upravo kombinacija rada na tekstu s nekom od vrsta razgovora jer nam se kroz komunikaciju i raspravu otvaraju mnoge mogućnosti za zahvaćanje svih komponenti učenikova bića – emocionalne, intelektualne, moralne i odgojne, i time omogućiti pozitivan utjecaj na učeničku i studentsku motivaciju te na njihovo mentalno i psihičko zdravlje koje je u vrijeme pandemije bilo prilično narušeno. To drugim riječima znači da se, osim na samo gradivo, sadržaj, tj. ono što će učenici (na)učiti, trebamo usmjeriti i na njihove emocije, moral i odgoj. Tradicionalna nastava je u većoj mjeri stavljala naglasak na sadržaj, odnosno na znanje (točnije, prijenos ‘znanja’ od strane nastavnika), a suvremena možda ide u drugi ekstrem prenaplašavajući ulogu učenika (usmjerenost na njegove stavove i uvjerenja, emocije, moral, odgoj). No za optimalne rezultate je potrebno napraviti ravnotežu između različitih, mahom suprotstavljenih, strana (komponenti). Tako je čitanje izvornih tekstova moguće kombinirati s raspravama, diskusijama i debatama koje će u prvom redu poslužiti za *ispipavanje terena* i stvaranje pozitivnog ozračja u razredu, kao i u online okruženju, na koje će se naknadno gotovo spontano, kroz argumentaciju, nadograđivati potrebno znanje. Niti jedan aspekt pri tom ne treba zanemariti. Dakle, nastava filozofije u online okruženju može se odvijati i dobro je da se što češće tako odvija, putem rasprava, diskusija i debata i to osobito ako će se rad na tekstu obogatiti nekom od spomenutih vrsta razgovora kojima se može poticati kvalitetna argumentacija i toliko spominjano kritičko mišljenje. Naravno, pod uvjetom da odnosi među svima uključenima počivaju na svekolikom uvažavanju, poštivanju, otvorenosti, fleksibilnosti, odnosno svim vještinama poželjnim za dobru komunikaciju i uspješno učenje.

LITERATURA:

1. Bengé Kletzien, Sharon, Miljenka Cota Bekavac (2005), *Čitanje, pisanje i rasprava za poticanje kritičkog mišljenja*, Forum za slobodu odgoja, Zagreb
2. Berčić, Boran (2012), *Filozofija* (sv. 1), Ibis grafika, Zagreb
3. Brun, Jean (2007), *Sokrat*, Jesenski i Turk, Zagreb
4. Buchberger, Iva (2012), *Kritičko mišljenje. Priručnik kritičkog mišljenja, slušanja, čitanja i pisanja*, Udruga za razvoj visokoga školstva Universitas, Rijeka
5. Buchberger, Iva (2023), *Kritičko mišljenje: Peace, Love & Rock and Roll*, Priručnik za edukatore, Rijeka
6. Buchberger, Iva, Katarina Gamberger, Ines Skelac (2023), *Svijet i ja 5: udžbenik za predmet Svijet i ja u petom razredu osnovne škole s dodatnim digitalnim sadržajima*, Školska knjiga, Zagreb
7. Buchberger, Iva, Katarina Gamberger, Ines Skelac (2023), *Svijet i ja 6: udžbenik za predmet Svijet i ja u šestom razredu osnovne škole s dodatnim digitalnim sadržajima*, Školska knjiga, Zagreb
8. Buchberger, Iva, Katarina Gamberger, Ines Skelac (2023), *Svijet i ja 7: udžbenik za predmet Svijet i ja u sedmom razredu osnovne škole s dodatnim digitalnim sadržajima*, Školska knjiga, Zagreb
9. Buchberger, Iva, Katarina Gamberger, Ines Skelac (2023), *Svijet i ja 8: udžbenik za predmet Svijet i ja u osmom razredu osnovne škole s dodatnim digitalnim sadržajima*, Školska knjiga, Zagreb
10. Cahn, Steven M. (1997), *Classic and Contemporary Readings in the Philosophy of Education*, McGraw-Hill, New York
11. Ćurko, Bruno (2017), *Kritičko mišljenje u nastavi filozofije, logike i etike*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb
12. Ćurko, Bruno, Marko Kardum, Marina Novina, Julija Perhat, Sandro Skansi, Ines Skelac (2021), *Filozofija* (udžbenik za 4. razred gimnazija), Element, Zagreb
13. Čehok, Ivan (2021), *Filozofija – misliti i biti* (udžbenik filozofije u četvrtom razredu gimnazije, Školska knjiga, Zagreb
14. Džui, Džon [John Dewey] [1966 (1970)], *Vaspitanje i demokratija (uvod u filozofiju vaspitanja)*, Obod, Cetinje
15. Dewey, John (1952), *Experience and Education*, Macmillan, New York

16. Frankena, William K. (1965), *Philosophy of Education*, Macmillan, Toronto
17. Frankena, William K. (1998), *Etika*, KruZak, Zagreb
18. Golubović, Aleksandra, Laura Angelovski (2017), *Metodika nastave filozofije* (e-skripta), Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka
19. Golubović, Aleksandra, Jelena Kopajtić (2022), "Svjetonazor i odgoj kritičkog mislitelja", u: Berčić, Boran, Aleksandra Golubović, Majda Trobok (ur.), *Human Rationality, Festschrift for Nenad Smokrović*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 95-111.
20. Golubović, Aleksandra, Jelena Kopajtić (2023), "Čitanje u svrhu razvijanja kritičkog mišljenja", u: Togonal, Marijana, Jasna Ćurković Nimac (ur.), *Čitatelj i čitanje u digitalno doba. Zbornik radova s međunarodnoga interdisciplinarnoga znanstvenog skupa održanog 11. studenoga 2021. u Zagrebu*, Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb
21. Hitchcock, David (2018), "Critical Thinking", u: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/critical-thinking/> (posjećeno 10. 10. 2020.)
22. Juul, Jesper (2013), *Škola u infarktnom stanju*, Znanje, Zagreb
23. Jurić Vladimir (1979), *Metoda razgovora u nastavi*, Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu - Pedagoško-književni zbor - Savez pedagoških društava SR Hrvatske, Zagreb
24. Jurić, Hrvoje, Katarina Stupalo (2021), *Filozofija* (udžbenik filozofije u četvrtom razredu gimnazije), Školska knjiga, Zagreb
25. Lavrnja, Ilija (1998), *Poglavlja iz didaktike*, Pedagoški fakultet, Odsjek za pedagogiju, Rijeka
26. Legrand, Louis (2001), *Moralna izobrazba danas. Ima li to smisla?*, Educa, Zagreb
27. Marinković, Josip (2008), *Metodika nastave filozofije*, Školske novine, Zagreb
28. McNaughton, David (2010), *Moralni pogled. Uvod u etiku*, Sveučilište u Zagrebu – Hrvatski studiji, Zagreb
29. Morin, Edgar (2002), *Odgoj za budućnost. Sedam temeljnih spoznaja nužnih u odgoju za budućnost*, Educa, Zagreb
30. Mušanović, Marko, Mario Vasilj, Sonja Kovačević (2010), *Vježbe iz didaktike*, Hrvatsko futurološko društvo, Rijeka
31. Noddings, Nel (1997), "Caring (selection)", u: Cahn, Steven M. (ur.), *Classic and Contemporary Readings in the Philosophy of Education*, McGraw-Hill,

New York, 471-477.

32. Peterson, Michael L. (1986), *Philosophy of Education* (Issues and Options), Inter-Varsity Press, Leicester
33. Radić, Stjepan (2021), "Duh i obrazovanje. Rasprava o temeljnim filozofijskim načelima obrazovanja i nužnost njihovom povratku", *Filozofska istraživanja*, 41(4), 765-780.
34. Raunić, Raul (2023), "O naravi, smislu i ciljevima nastave filozofije", *Nova prisutnost*, XXI/1, 43-58.
35. Sadžakov, Slobodan (2022), "Moralni individualizam i obrazovanje", *Metodički ogledi*, 29(1), 31-45.
36. Savater, Fernando (1998), *Etika za Amadora*, Educa, Zagreb
37. Strahovnik, Vojko (2018), *Moralna teorija. O prirodi moralnosti*, Naklada Lara, Zagreb
38. Subotić, Matea, Aleksandra Golubović (2022), "Ključni aspekti promišljanja o odgoju u filozofiji Johna Deweya", *Metodički ogledi*, 29(2), 11-33.
39. Škerbić, Matija Mato (2022), "Zašto studirati filozofiju? O izvanfilozofijskim benefitima studija filozofije", *Filozofska istraživanja*, 42(4), 715-730.
40. Vranešević, Goran (2021), "Formalna strana obrazovanja. Hegel i suvremena pedagogija", *Filozofska istraživanja*, 41(4), 781-792.

SOME IDEAS FOR IMPROVING PHILOSOPHY TEACHING IN A DIGITAL ENVIRONMENT – CONTRIBUTIONS FROM THE CONTEMPORARY CROATIAN SECONDARY EDUCATION SYSTEM (KS4, KS5)

Summary:

In this paper will be presented some ideas for improving philosophy teaching in secondary education schools, i.e. gymnasiums (KS4 and KS5). The ideas primarily concern the improvement of reading, especially the critical and creative reading of philosophical texts in the teaching of philosophy, because texts, that is, work on the text – when it comes to teaching philosophy – is one of our key tools. In addition, we will present several proposals, that is the possibility of processing a case study in a digital environment, for example, in the teaching of philosophy, or more precisely, in the domain of ethics – which in the new philosophy curriculum in Croatia, in addition to metaphysics and epistemology, represents one of the three key domains out of which each is compulsory in every school year. It is particularly important for us that the teaching of philosophy is conducted interactively, which in other words means through discussions and dialogue with the students, so we will sufficiently value that element in our work.

Keywords: reading philosophical texts; critical thinking; case analysis; digital environment

Adresa autorice
Author's address

Aleksandra Golubović
Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
aleksandra.golubovic@ffri.uniri.hr